

Josip Kumpes

Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Primljeno: 01. 10. 1990.

NAPOMENE O RELIGIJI, CRKVI I ETNIČKOM IDENTITETU (NA PRIMJERU HRVATA U MAĐARSKOJ)

SAŽETAK

Postoji li i kakva je povezanost između religije (crkve, »hrvatske župe«) i etničkog identiteta, odnosno točnije — jesu li i kako su kod Hrvata u Mađarskoj religijskoparticipacijski i religijskokulturni motivi pripadanja vjerskoj zajednici povezani s njihovom etničnošću? U okviru teme naznačuje se opći smisljeni okvir u koji se smješta rasprava. Na osnovi teorijskog i empirijskog uvida uvodno se razmatraju neki aspekti religijskoga i etničkog koji upućuju na njihovu povezanost (kod Hrvata u Mađarskoj). Religija (točnije crkva) ima stanovitu ulogu etničke riznice u slučaju kada se pojavljuje kao svojevrsna manifestacija nacionalnog duha (»hrvatska župa«), to jest kada na sebe preuzima prizvuk etničnosti (u kontekstu porijekla i povijesne sudbine).

*Svaka religija, naime, ima jednu stranu
kojom prekoračuje krug čisto religijskih
ideja...*

Emile Durkheim

Uvod

Pretpostavlja se da je religija (odnosno crkva i specifična religijska tradicija i kultura), uz jezik, kulturu, povijest, običaje, itd., činilac u oblikovanju etničkog identiteta. Uz to je značajno pripomenuti da kad ona pri tome nije baš presudna, onda je barem važna okosnica.

O takvu općenitom kontekstu valja voditi računa i onda kada je riječ, na primjer, i o mjestu i ulozi religije i crkve u životu hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj. Ovim se uvodno artikulira mogući obuhvat naslovljene teme, odnosno rasprave što iz nje proizlazi.

Dakle, iako se ovdje o religiji i etničkom identitetu govori iz osnove općenitih spoznaja o njihovoj povezanosti takvu ćemo raspravu pokušati poduprijeti nekim nalazima istraživanja uloge religijskog činioca u životu hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj. I dok se o vezi između religije i etničnosti još i može naći pokoja općenita studija, ovako naslovljena tema (na primjeru Hrvata u Mađarskoj) zasad nedvojbeno svjedoči o pokušaju uvodnog istraživanja.

Prije nužnog sociohistorijskog osvrtu i iznošenja nekih okvirnih rezultata empirijskog istraživanja kod Hrvata u Mađarskoj¹ najprije se valja osvrnuti na širi istraživački kontekst.

Religija i etnički identitet

I bez posebnoga znanstvenog ispitivanja gotovo da nema dvojbi o tome da postoji stanovita više ili manje izražena veza između religije i etnije (etničke zajednice). I religije i etnije transformiraju se, a njihova povezanost kako u prošlosti tako i u suvremenosti otvara nova pitanja. Teško da postoji ijedno etničko gibanje koje, ako nije izravno uvjetovano vjerskim motivima, ne polazi za sobom i stanovito religijsko preslojavanje.

No, usprkos tome što uglavnom postoji suglasnost oko toga da danas, kao i u tradicionalnim društvima, postoji jače ili slabije izraženo prožimanje između religije (odnosno konfesije ili crkve) i etničkih pojavnosti (etničkih grupa, naroda, nacija) kada se radi o pojedinim konkretnim slučajevima nije moguć jednoznančan i nedvojbjen odgovor.²

Etnička značajka religije, koja je prije pojavljivanja svjetskih religija spasa (budizam, kršćanstvo, islam) vidnije izražena, njihovim nastupanjem za neko vrijeme slabi. »Ali, dok je došlo do toga da jedan bog više ili manje odgovara različitim narodima bio je prevaljen dug put na kojem je religija bila naglašeno etnički označena« (4 : 33). U većini slučajeva u klasičnoj feudalnoj epohi, odnosno epohi ranog srednjovjekovlja, religijsko zajedništvo imalo je mnogo veće značenje od etničkoga, i stoga je tada gotovo svaka zasebna etnija monokonfesionalna. No, već u kasnom srednjovjekovlju zbog ojačanih hereza mnoge etnije ponovno postaju polikonfesionalne. Dakako, povezanost religijskoga i etničkog zajedništva nije prestala s nastankom svjetskih religija spasa.³ U osnovi univerzalne, entuzijastički negirajući etničke vrijednosti u svojim počecima, religije spasa u svojim kontaktima s ekonomskim, kulturnim i posebno političkim podjelama često potiču etničke osjećaje.

Od vremena Francuske revolucije nacionalni činilac počinje na stanovit način prevladavati nad religijskim. U moderno doba etnička samosvijest u većini društava pretežno je izraženija nego religijska.⁴ No, ipak, sekulariza-

¹ Radi se o manjem dijelu završnih rezultata istraživačke teme »Povezanost religije i etničkog identiteta Hrvata u Mađarskoj«, koja je realizirana u Institutu za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu u okviru projekta »Kulturna dimenzija etničkog identiteta Hrvata u Mađarskoj i pravno-institucionalna komponenta njegova očuvanja« (1987—1990). Anketno ispitivanje provedeno je u Mađarskoj u lipnju 1990, a obuhvaćeno je 520 ispitanika pripadnika hrvatske nacionalne manjine (u 32 pretežno seoska naselja).

Ovdje se iznose samo prvi okvirni rezultati koji se odnose na religiju, i koji kao takvi izražavaju kako ispitanici izravno vide neke pojave vezane za religijsku sferu života, i ne dovode se u vezu s ostalim pitanjima iz upitnika (na primjer onima što se odnose na etnički identitet). Stoga su i mogućnosti zaključivanja ograničene, ali to ne znači da odgovori ispitanika već i u ovakvu direktnom obliku nisu zanimljivi i znanstveno poticajni.

² Na osnovi sociohistorijskih istraživanja dolazimo do kakva-takva uvida o povijesnom stijenju suodnosa religijskoga i etničkoga. Odnosno, time se naglašava *kontinuitet* međuprožimanja religijskog i etničkog zajedništva.

³ Nikola Dugandžija kaže: »Ipak, pretjerano bi bilo tvrditi da je rađanje svjetskih religija, među kojima je kršćanska samo jedna, potisnulo etničke elemente u njima. To se nije ni moglo očekivati: bog je, koliko god da je postao nosilac vrijednosti koje su opće ljudske, mogao biti široko prihvaćen samo ako je pored univerzalnih vrijednosti ostalo i dovoljno mjesta za uvjerenje da se brine i za svaki narod koji mu se posveti. On je imao toliko vjernika samo zato što su ga oni osim opće ideje prepoznavali i na narodnoj razini« (4 : 34).

⁴ To, dakako, ne isključuje čak i mnoge izuzetke. Podsjetimo se samo na glasovit slučaj odjeljivanja Pakistana od Indije (1949) na religijskoj osnovi mnogo više nego na etičkoj ili ekonomskoj.

cijski procesi i nove koncepcije konačnoga potiču religiju, nekadašnju okosnicu etnije, na korjenitu promjenu smjera. Premda su religijske organizacije izgubile mnoge svoje političke i odgojne funkcije, mnogo zemlje i bogatstva, teško je kadikad ne zamijetiti koliko su svećenstvo i religija (i u suvremenosti) protkan s etničkim identitetima i nacionalnim ciljevima. Oni ponekad i ponegdje postaju političko oružje i nacionalni mobilizatori, a vraća im se i njihova uloga etničke riznice i širitelja etničkog identiteta. Na primjer, slučajevi Poljske i Irske u tom smislu ukazuju na naročitu ulogu religije i svećenstva, gdje je religija postala manifestacija nacionalnog duha unatoč njenim univerzalnim pretenzijama (katoličanstvo se pojavljuje kao moment nacionalnog identiteta i otpora i unekoliko se iskazuje kao »katoličanstvo na granici«) (usp.: 4; 16). Da je religija kontinuirano stoljećima imala (ovisno o konfesionalnom ustrojstvu, vremenu i sljedbenicima) tu ulogu, najbolje govori primjer zajednica u dijaspori. Upravo su zajednice dijaspore najpotpunije formulirale i elaborirale koncept kolektivne povijesne sudbine. Kolektivno pamćenje neprestano je hranjeno posredovanjem svete knjige i jezika (a bez pamćenja ne može biti ni etniciteta) (vidi 16: 86—87).

Iako su religija i etničnost zasebne kategorije spaja ih jedna važna karakteristika: obje su okviru pripadanja. I premda se razlikuju po više karakterističnih svojstava, kao na primjer po različitom odnosu prema kategoriji jezika, kulture, asimilaciji, teritorijalnosti, načinu širenja i rasprostranjanja itd., ipak je, i uza sve ove razlike između svojstava religijskoga i etničkog zajedništva, nekada teško razlikovati o kojoj je vrsti zajednice riječ (a to ponajprije svjedoči o njihovoj kadikad tijesnoj vezi).⁵

Sociohistorijski osvrt na religiju, crkvu i etnički identitet Hrvata u Mađarskoj

Današnja više ili manje hrvatska naselja u Mađarskoj uglavnom su nastala doseljavanjem iz predjela današnje Bosne i Hercegovine i Hrvatske (pretežno Dalmacije i Like) od 14. do 18. stoljeća. Smatra se da se Hrvati znatnije naseljavaju u Ugarsku već za Anžuvina (hrvatsko-ugarskih kraljeva) koji su hrvatskim plemenitašima darivali imanja u južnoj Ugarskoj.⁶ Ante Sekulić navodi da u Prekodunavlju naseljenika iz Bosne ima sigurno već godine 1437 (15 : 29).⁷ No, pošto su Turci osvojili Bosnu (1463), seobe su učestale, a nastaljavaju se poslije Mohačke bitke (1526) i protežu se sve do početka 18. stoljeća.

Osim što su naselili neke predjele južne Ugarske te neka mjesta sve do sjeverne ugarske ravnice i Budima, Hrvati pred turskom opasnošću tokom

⁵ Mogli bismo reći da je religija (kao dio kulture) postojano jedan aspekt etničke grupe. A etničke grupe obilježava prema prošlosti orijentirana grupna identifikacija i naglašavanje porijekla, kulturna i društvena osobnost, i one su osim toga dijelovi šireg sustava društvenih odnosa. Religija (odnosno konfesija), osobito u kriznim i prijelomnim vremenima, preuzima na sebe prizvuk etničkoga (u kontekstu porijekla i povijesne identifikacije) a etičnost ponekad poprima religijske dimenzije.

⁶ »Ima, međutim, mišljenja da u zapadnom dijelu južne Ugarske 'Hrvati žive još od svoga doseljenja na Jug', dok su se u srednji i istočni dio počeli doseljavati početkom XII. stoljeća, kada je hrvatska država stupila u vezu s Ugarskom po kraljevoj osobi (*Pacta conventa*). Zajednički kraljeviti darivali su zaslužnim Hrvatima plemićka imanja po južnoj Ugarskoj, a vlasnici su dovodili svoje kmetove i seljake da im obrađuju zemlju. Iz pisma pape Inocenta IV (26. kolovoza 1247) znade se da je bačko-kaločki nadbiskup Ugrin vodio god. 1222. križarsku vojnu u Bosnu i odveo više tisuća bogomilskih krivovjercu Bošnjaka te ih naselio u svojoj nadbiskupiji« (15 : 41).

⁷ Govoreći o poglavaru Bosanske franjevačke provincije Ivanu iz Baje, A. Sekulić ističe da je za njegovo poglavarstvo značajno »što je od pape Eugena IV dobio belu *Sacrae religionis* (24. prosinca 1438)« iz čega je vidljivo da »su redovnici Bosanske vikarije bili ovlašteni podići sedam samostana u Ugarskoj mjesto šesnaest koje su Turci srušili u Bosni. Komu su u to doba franjevci bosanske redodržave gradili samostane u Ugarskoj, nije teško zaključiti« (15 : 30).

druge polovine 15. stoljeća i tokom 16. stoljeća u ponajvećem broju sele u zapadnu Ugarsku (Gradišćanski Hrvati) (usp.: 14; 20).⁸

Narod seli s mnogih razloga, ali ponajprije da bi sačuvao golu egzistenciju. To su vremena kada je vjerska pripadnost bila dominantna odrednica života, te je i promjena vjere imala neslućeno značenje u životu ljudi. Stoga je jedan od ponajvažnijih razloga seljenja bilo izmicanje pred islamom. Oni koji nisu željeli prihvatiti »povlasticu« islamiziranja, ako su željeli izbjeći svakoake nemilosti, morali su seliti.

Doseljavalo se gotovo uvijek pod pratnjom i vodstvom pučkog svećenstva, najčešće franjevaca.⁹

Budući da je pripadnike Hrvatskog naroda prodor Turaka zatekao bez jedinstvene državne i crkvene organizacije ulogu branitelja religijske, etničke i kulturne samobitnosti preuzimaju na sebe franjevci koji jedini smiju legalno vršiti vjersku službu u krajevima pod turskom okupacijom, a dijelom i svećenici glagoljaši (u Gradišću). Pripadnici franjevačkog crkvenog reda jedini su koji djeluju za sve vrijeme turske vladavine.¹⁰ Kako se širi tursko osvajanje širi se i područje njihova djelovanja.¹¹ Tada su »franjevci razvili svoju djelatnost među pukom čiji su jezik, život i patnje poznavali izvrsno« (15 : 37).

Franjevci djeluju među narodom u mnogim mjestima Ugarske (vidi 15:47; 7) za sve vrijeme turske uprave, i tako nastavljaju djelovati sve do kraja 18. stoljeća,¹² a tada dolazi do ubrzane mađarizacije (i) s pomoću crkve.¹³

Do današnjeg vremena mnoga su i mnoga hrvatska naselja u Mađarskoj asimilirana, a u onima što su se kako-tako očuvala kao hrvatska danas uglavnom nema hrvatskih svećenika.

Neki pokazatelji empirijskog istraživanja

Premda religija (odnosno crkva) danas nema onakvu društvenu važnost kao što je to imala u ranijim vremenima, ipak ni danas ne valja potcjenjivati značenje vjerskoga činioca u životu ljudi. Isto se tako ni danas ne može previdjeti da do stanovite mjere ljudi razlikuju svoju religijsku posebnost čak kada s drugom etničkom grupom dijele pripadništvo istoj konfesiji. To je donekle slučaj i s pripadnicima hrvatske nacionalne manjine što danas žive u

⁸ Seljenje u zapadnu Ugarsku uzrokovano prvenstveno turskom najezdom omogućeno je pa i potaknuto nastojanjima feudalaca da sa svojih posjeda u Hrvatskoj (Slavoniji) preseljuju kmetove na svoje posjede u zapadnu Ugarsku (usp. 20). »Velike grupe hrvatskog pučanstva kreću u zapadnu Mađarsku i zbog toga što se u to vrijeme ozbiljno računalo da taj dio Ugarske neće pasti pod Turke« (isto: 12).

⁹ Ante Sekulić piše: »Sudionništvo franjevaca u selidbama hrvatskog puka iz Bosne i Dalmacije bilo je olakšano činjenicom što oni kao redovnici nisu bili doseljenici ni u Bačku ni u Ugarskoj nakon turskih osvajanja, a poglavito nakon oslobođenja« (15 : 25).

¹⁰ Franjevcima je dopušteno da djeluju na području Turskoga carstva po odredbi Isprave (Ahdname) što ju je od sultana Mehmeda II. primio starješina bosanskih franjevaca fra Andeo Zvizdanović godine 1463. U toj se ispravi kaže: »Neka mirno stanuju u mom carstvu. A oni koji su izbjegli, neka budu slobodni i sigurni. Neka se povrate i neka se bez straha u zemljama mog carstva nastane u svojim manastirima... Neka nitko ne napada niti vrijeđa i ugrožava: ni njih, ni njihov život, ni njihov imetak, ni njihove crkve« (10 : 246).

¹¹ Tako nastaje i uzrečica »Kuda Turčin čordom (= sabljom) tuda fratar torbom«.

¹² No, tokom 18. stoljeća franjevačke župe postupno preuzima biskupijsko svećenstvo (usp.: 7; 16).

¹³ Doseljenici pak u zapadnu Ugarsku od samoga doseljenja (uglavnom) imaju pravo birati svoje svećenike, i to za neko vrijeme odgoda nalet germanizacije i mađarizacije (vidi: 14; 20), ali ipak i pored toga bivaju izvrgnuti asimilaciji (usp.: 21; 14; 20).

Mađarskoj. Uz neizostavni oprez¹⁴ iznijet ćemo samo nekoliko pokazatelja koji ukazuju na svojevrsnu povezanost religije (crkve, »hrvatske župe«) i etničnosti.

Na samome početku valja iznijeti jedan podatak koji premda nije jedini mjerodavan pokazatelj za religijsku participaciju ipak nedvojbeno ukazuje na jedan aspekt religioznosti ispitanika. Radi se o učestalosti pohađanja crkve. Na pitanje »Koliko često idete u crkvu« dobiveni su slijedeći odgovori:

Koliko je god moguće (redovito)	38,0	(196)
Dosta često	10,5	(54)
Ponekad	25,8	(133)
Samo na velike blagdane (samo u izuzetnim prilikama)	17,8	(92)
Nikada	7,9	(41)

Ovim podacima nisu potrebni naročiti komentari jer je uočljivo da većina ispitanika pohađa crkvu, a od toga znatan dio učestalije dok svega 8% nikada ne odlazi u crkvu. Bez obzira što se pohađanje crkve ne može uzeti kao dovoljan pokazatelj religioznosti, ipak, ako pretpostavimo da većina vjernika još uvijek svoju privrženost religiji izražava tako što manifestno ispunjava vjerske obaveze, onda se ni ovaj pokazatelj ne može smatrati nevažnim. To valja imati na umu pri iznošenju ostalih podataka koji su više vezani uz naslovljenu temu.

Kako ispitanici vide neke pojave povezane s religijom i crkvom a koje su pak u vezi s njihovim izražavanjem religioznosti i vjerničke privrženosti? Navest ćemo samo nekoliko pokazatelja koji, kako se čini, sami po sebi upućuju na neke zaključke i govore dosta toga i bez kompleksnije analize.

Na sasvim obično pitanje »Ima li po vašem mišljenju u Mađarskoj dovoljno svećenika koji govore hrvatski jezik i koji imaju razumijevanja za vjernike Hrvate« dobiveni su (indikativni) odgovori:

Ima ih dovoljno	5,4	(28)
Nema ih dovoljno (treba ih više)	75,1	(386)
Ne znam, nisam razmišljao o tome	19,5	(100)

Istovremeno na pitanje »Što vi mislite je li u Mađarskoj (u mjestima gdje žive Hrvati) potrebno bogoslužje na hrvatskom jeziku« ispitanici odgovaraju:

Ne, jer bolje je da se bogoslužje obavlja na mađarskom jeziku	5,5	(28)
Da, jer svaki narod treba imati bogoslužje na svom jeziku	53,4	(269)
Da, jer je bogoslužje na hrvatskom jeziku dobro za očuvanje hrvatskog nacionalnog osjećaja	27,4	(138)
Ne, jer je svejedno obavlja li se bogoslužje na hrvatskom ili mađarskom jeziku	13,7	(69)

¹⁴ Razumije se, rezultati empirijskog anketnog istraživanja ne mogu zamijentati složenije i cjelovitije ispitivanje neke pojave ili problema, pa ih valja shvatiti samo kao doprinos mogućem kompleksnijem i obuhvatnijem istraživanju.

Ovakvi odgovori još ne dopuštaju da se nešto pobliže zaključuje o stvarnoj vezi između karaktera vjerske privrženosti (odnosno modusa vezanosti uz religiju) i etničnosti.¹⁵

Nešto dinamičniju sliku o svemu ovome daje uvid u odgovore na kompleksnije pitanje »Radi čega idete (ili radi čega biste išli kad bi bili u prilici) na hrvatsko bogoslužje« (bilo je moguće dati više odgovora):

	DA	
Radi posebnog ugođaja	13,8	(70)
Radi jezika	35,3	(179)
Radi posebnog duha hrvatske službe u crkvi	19,3	(98)
Radi druženja s pripadnicima hrvatske nacionalne manjine	16,8	(85)
Radi drugačijeg i ljepšeg pjevanja (iz srca)	21,9	(111)
Radi vjere, smisla života	17,2	(87)
Radi nečeg drugog	1,2	(6)
Radi ničeg posebno	4,1	(21)
Ne želim ići na hrvatsko bogoslužje, nego na mađarsko	0,4	(2)
Rijetko idem u crkvu i nije mi važno da to bude baš hrvatsko bogoslužje	13,0	(66)
Ne idem u crkvu	9,7	(49)

Iz mnoštva odgovora nije ipak teško izlučiti one što odskaču, pa tako vidimo da se na prvom mjestu od ponuđenih razloga i motiva nalazi »jezik« (slijedi »drugačije i ljepše pjevanje« te »posebni duh hrvatske službe«) a (istom) na četvrtom »vjera, smisao života« (iza čega opet odmah dolazi »druženje s pripadnicima hrvatske nacionalne manjine«). Ako pretpostavimo da je vjera također, makar i na najtajnovitiji način, u vezi s »jezikom« ili »posebnim duhom«, odnosno da je i njima svojevrsno izražena vjera i smisao života, ipak ostaje činjenica da ispitanici ispred razloga »vjere« stavljaju razloge koji su više »čisto« etničke prirode.

Najposlije, možda su i najzanimljiviji odgovori na pitanje koji unekoliko, premda veoma posredno, izražavaju kako ispitanici gledaju na hrvatski i mađarski »duh« katoličanstva. Naime, na pitanje »Vidite li razliku u slavljenju crkvenih blagdana kod Hrvata i Mađara« odgovoreno je:

Jako se razlikuje	8,5	(43)
Razlikuje se ali ne mnogo (razlikuje se tu i tamo)	42,1	(212)
Ne razlikuje se	26,2	(132)
Ne znam, nisam razmišljao o tome	23,2	(117)

¹⁵ Zanimljivo je ovdje navesti i odgovor na pitanje »Kad u vašem mjestu ne bi bilo hrvatskog bogoslužja biste li odlazili u drugo mjesto na hrvatsku službu«:

Da, svakako bih odlazio	20,5	(101)
Odlazio bih kad bi mi se ukazala prilika	33,0	(163)
Uglavnom ne bih, osim u izuzetnim prilikama	16,4	(81)
Ne bih odlazio	17,8	(88)
Ne znam, nisam razmišljao o tome	12,3	(61)

Ni ovi odgovori ne dopuštaju da se nešto određenije zaključuje, ali barem donekle upućuju na to da u velikom dijelu ispitanika postoji stanovita zainteresiranost za svojevrsan »etnički karakter« vjerskog pripadanja.

Pol ispitanika smatra da se razlikuje slavljenje crkvenih blagdana iz čega se može zaključiti da se u stanovitoj mjeri religijsko-kulturna specifičnost poklapa s činjenicom etničke specifičnosti (s obzirom na način kako je postavljeno pitanje).

Dakako, svi izneseni podaci imaju se ovdje razumijeti kao sasvim preliminarni, pa se stoga prema njima ne smije zaključivati pojednostavljeno i tendenciozno. Njima se samo skreće pozornost na najopćenitije stavove ispitanika o nekim pitanjima što se odnose na ulogu i mjesto religijske sfere u njihovom životu (kao pripadnika nacionalne manjine). Oni bi trebali samo apostrofirati stanovite punktove od kojih, između ostaloga, valja poći u osmišljavanju proučavanja povezanosti religije i etničkog identiteta.

Završne napomene

Ispitivanje odnosa religije, crkve i etničkog identiteta (na primjeru Hrvata u Mađarskoj) na osnovi obrisa sociohistorijskog istraživanja i elementarnih nalaza empirijskog istraživanja dopušta da se prihvati početna pretpostavka kako postoji svojevrsna povezanost između religijske privrženosti i etičnosti (Hrvata u Mađarskoj). Ovi početni podaci, koji proizlaze iz odgovora ispitanika obuhvaćenih anketom, svakako ne daju jasniju sliku o kakvoj se vrsti i intenzitetu povezanosti radi ali vidljivo je da ona manje ili više dolazi do izražaja u svim ispitivanjima relacijama.

Ovakav nalaz nimalo ne iznenađuje ima li se na umu da je svaka etnička grupa manje ili više vezana uz religiju (odnosno konfesiju). No, kakva će biti priroda te veze ovisi o mnogim sociopovijesnim i sociokulturnim okolnostima. Kada se etnička grupa nalazi u inorodnom etničkom okružju s kojim dijeli pripadnost istoj konfesiji, onda je njen odnos prema religijskoj sferi ponekad veoma složen. Ako osim religije s inorodnom etničkom grupom nema znatnijih dodira koji bi ih približavali, onda se u takvu slučaju ne posve neočekivano javlja potreba za posebnim tretmanom i na religijskom planu (ma i u okviru iste konfesije, pa čak i onda kada se radi o pripadanju religiji s univerzalnim nastojanjima kakva je katoličanstvo).

LITERATURA:

1. Alba, Richard D. *Ethnic Identity*. New Haven and London: Yale University Press, 1990.
2. Coward, Harold; Kawamura, Leslie (eds). *Religion and Ethnicity*. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 1978.
3. De Vos, George; Romanucci-Ross, Lola (eds). *Ethnic Identity, Cultural Continuities and Change*. Palo Alto: Mayfield, 1975.
4. Dugandžija, Nikola. *Religija i nacija. Uvodna istraživanja*. Zagreb: CKD, 1983.
5. Emmanuel, Pierre. »Culture et Religion«, u: *Dictionnaire des Religions* (sous la direction de Paul Poupard). Paris: PUF, 1985, pp. 359—362.
6. Giddens, Anthony. *Sociology*. Cambridge: Polity Press, 1990.
7. Hoško, Franjo Emanuel. »Crkvene prilike u Bačkoj poslije oslobođenja od Turaka«, u: *Zbornik predavanja znanstvenog skupa u Subotici 12—14. VIII 1986. povodom 300. obljetnice obnovljene crkvenosti među Hrvatima u Bačkoj*. Subotica: Subotička Danica, 1987, str. 61—78.
8. Jukić, Jakov. *Povratak svetoga. Rasprava o pučkoj religiji*. Split: Crkva u svijetu, 1988.
9. Kumpes, Josip. »Refleksije o odnosu religije i etničkog identiteta«. *Gledišta*, Beograd XXX/1990, br. 3—4, str. 184—192.
10. Kustić, Živko. *Mali ključ povijesti Crkve u Hrvata*. Zagreb: Nadbiskupski duhovni stol, 1989.

11. Минкявичюс, Яков Васильевич, Католицизм и нация. Москва: Мысль, 1971.
12. Pavičević, Vuko. *Sociologija religije sa elementima filozofije religije*. Beograd: BIGZ, 1980.
13. Roksandić, Drago. »Relacija nacija — religija, prožimanja«. *Sveske*, Sarajevo, VI/1988, br. 22—23, str. 56—60.
14. Schreiner, Bela. *Das Schicksal der Burgenländischen Kroaten durch 450 Jahre / Sudbina gradišćanskih Hrvatov kroz 450 ljet*. Eisenstadt: Hrvatsko kulturno društvo, 1983.
15. Sekulić, Ante. *Bački Bunjevci i Šokci*. Zagreb: ŠK, 1989.
16. Smith, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell, 1988.
17. Stanković, Vladimir. »Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine«. *Bogoslovska smotra*, Zagreb, LXVI/1986, br. 1—2, str. 73—98.
18. Sagi-Bunić, Tomislav J. *Katolička Crkva i hrvatski narod*. Zagreb: KS, 1983.
19. Turčinović, Josip. *Misionar Podunavlja Krsto Pejkić (1665—1731)*. Zagreb: KS, 1973.
20. Valentić, Mirko. »Turski ratovi i velike seobe Hrvata u XV. i XVI. stoljeću«, u: *Gradišćanski Hrvati 1533—1983*. Zagreb: Društvo za suradnju s gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim narodnim manjinama u susjednim zemljama; Centar za istraživanje migracija i narodnosti, 1984, str. 5—15.
21. Vidmarović, Đuro. *Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1982.
22. Vrcan, Srđan. »Neke prijeporne točke u novijoj sociologiji religije«. *Naše teme*, Zagreb, XXXIII/1989, br. 12, str. 3394—3416.

A VALLÁSRÓL, EGYHÁZRÓL ÉS ETNIKAI AZONOSSÁGRÓL SZÓLÓ JEGYZETEK (A MAGYARORSZÁGI HORVÁTOK PÉLDÁJÁN)

ÖSSZEFOGLALÓ

Létetik-e kapcsolat a vallás (egyház, horvátul »župa«) és az etnikai azonosság között — és milyen kapcsolat az? Pontosabban: a horvátok etnikumának Magyarországon van-e vallásrészesedési és valláskulturai motívuma a vallásközösséghez való tartozásának? A téma keretében feltüntettük azt az általános értelem szerű keretet, amelybe az értekezést helyeztük. Elméleti és empirikus betekintés alapján a bevezetőben megismerjük a vallási és etnikai aspektusokat, melyek azok összekötöttségére utalnak magyarországi horvátoknál. A vallásnak (pontosabban: az egyháznak) etnikum-kincstári szerepe van, ha a nemzeti szellem (»horvát župa«) sajátos manifesztációjaként jelentkezik vagyis ha — az eredet és történelmi sors szövegek között — az etnikai jelleg melléközöngéjét veszi magára.

NOTES ON RELIGION, THE CHURCH AND ETHNIC IDENTITY (WITH THE EXAMPLE OF CROATS IN HUNGARY)

SUMMARY

Is there a connection between religion (the Church, »Croatian parish«) and ethnic identity, or more precisely — are the religious-participational and religious-cultural motives of belonging to a religious community among Croats in Hungary connected with their ethnicity, and — if so — how are they connected? Within this framework the author indicates the general conceptual range in which he locates his discussion. On the basis of theoretical and empiric insight, he first of all examines some aspects of the religious and ethnic spheres which imply their connection (among Croats in Hungary). Religion (more precisely — the Church) has a certain role as an ethnic »treasury« in the case that it appears as a particular manifestation of the national spirit (»the Croatian parish«), i.e. when it takes on connotations of ethnicity (in the context of descent and historical destiny).